

NEKA PITANJA ZEMLJIŠNE RENTE

1. PORIJEKO ZEMLJIŠNE RENTE

Ako se zemljišna renta promatra u najjednostavnijem obliku kao radna renta, onda se renta i višak vrijednosti pojavljuju kao indentične veličine. Neposredni proizvođač obrađuje u jednom dijelu tjedna zemljište koje mu pripada, a u drugom on besplatno radi na zemljištu zemljovlasnika. Neplaćeni višak rada ovdje se izražava u obliku rente, a ne profita. Renta je tu prvobitni oblik viška vrijednosti neplaćenog tuđeg rada. U ovom slučaju neposredni proizvođač mora posjedovati dovoljno radne snage, a prirodni uvjeti (zemljište) moraju omogućiti toliku proizvodnost rada koja će osigurati odvajanje suvišnog rada od onog koji je potreban za zadovoljavanje njegovih minimalnih potreba. Ova mogućnost, međutim, ne stvara rentu. To čini tek prinuda, koja mogućnost pretvara u stvarnost.

Pretvaranje radne rente u proizvodnu rentu ne mijenja ništa u suštini zemljišne rente. Ona se od prethodnog oblika razlikuje po tome što se ne izvršava u prinudnom obliku, nego u neutralnom obliku proizvoda koji proizvođač ima proizvesti za gospodara. Rad proizvođača za njega samoga i rad za zemljoradnika nisu ovdje više tako opipljivo odvojeni u vremenu i prostoru.

Novčana renta je samo preobraženi oblik proizvodne rente. Umjesto proizvoda, proizvođač je dužan zemljovlasniku platiti njihovu vrijednost u novcu. Da bi se naturalni oblik mogao pretvoriti u novčani mora se jedan dio naturalne proizvodnje pretvoriti u robnu. Ova renta također ne predstavlja neki suvišak preko profita.

Prelazni oblik od prvobitnog oblika rente ka kapitalističkoj renti predstavlja napoličarska poljoprivreda. Za kupca nedostaje jedan dio obrtnog kapitala, što ga osigurava zemljoradnik. Na taj način on ovdje ne uzima samo čisti oblik rente, nego i kamatu na kapital koji je uložio u proizvodnju. Ovdje se renta ne ispoljava kao normalni oblik viška vrijednosti. Gdje prevladava kapitalistički način proizvodnje, cijeli višak vrijednosti se shvaća kao profit, tamo gdje on ne postoji, javlja se u obliku rente.

U daljnjem društvenom razvitku dolazi do pretvaranja zemlje u slobodnu seljačku svojinu ili do kapitalističkog načina proizvodnje u kome zakupac plaća rentu zemljoposjedniku. Čim renta poprima novčani oblik koji se utvrđuje ugovornim odnosima između seljaka i zemljovlasnika u uvjetima razvitka privrede i svjetskog tržišta, nastupa kapitalistički zakup, putem koga kapitalisti svoj kapital iz gradova prenose u poljoprivredu s ciljem proizvodnje određenih roba, kako bi prisvajali višak vrijednosti.

Zakupac postaje stvarni eksploator najamnih radnika, dok se zemljovlasnik nalazi u ugovornom odnosu s njim. Time se preobražava i priroda rente. Od oblika viška rada — viška vrijednosti ona postaje suvišak iznad onog dijela viška vrijednosti kojeg u obliku profita prisvaja kapitalist. Taj suvišak on prenosi zemljovlasniku kao rentu. Umjesto rente, profit je postao normalni oblik viška vrijednosti, a renta je samo pod određenim okolnostima osamostaljeni oblik ekstra profita. Ovakva transformacija rente proizlazi iz transformacije društvenih odnosa, odnosno promjena načina proizvodnje. Kapital, a ne više zemlja upravlja poljoprivredom.

2. Marxova teorija zemljišne rente u kapitalizmu

Razmatrajući probleme zemljišne rente potrebno se duže zadržati na uvjetima i oblicima njene manifestacije u kapitalističkom načinu proizvodnje. Kapital, najamni rad i zemljišna svojina historijski su određeni društveni oblici koji odgovaraju kapitalu i pripadaju istoj društveno-ekonomskoj formaciji. U kapitalističkom društvu višak vrijednosti se ispoljava kao prosječni profit koji ostvaruje kapital. Prisvajanje viška vrijednosti od strane kapitala nailazi na zapreku u zemljišnoj svojini, tako da zemljovlasnik preuzima jedan dio viška vrijednosti u obliku rente. Profit koji pripada kapitalu je prosječni profit i on pretpostavlja izvjestan odbitak od jedan dio već proizvedenog viška vrijednosti prenese iz kapitala zemljovlasne predstavlja u višku vrjednosti i višku proizvoda. Zemljišna svojina nema nikakve veze sa stvarnim procesom proizvodnje. Ona samo omogućava da se jedan dio već proizvedenog viška vrijednosti prenese iz kapitala zemljovlasniku. Dakle, ispoljava se kao oličenje jednog od najbitnijih uvjeta proizvodnje. Kapital neprestano stvara višak rada, zemljište neprestano privlači jedan dio tog viška rada koji je stvorio kapital, a rad neprestano u obliku najamnine dobiva jedan dio vrijednosti koju je sam proizveo. Profit, kapital i zemljišna renta posebni su i sastavni dijelovi viška vrijednosti, koji zajedno čine sumu društvenog viška vrijednosti.

Monopol zemljišne svojine je historijska kategorija i postaje osnovicom kapitalističkog načina proizvodnje, kao i svih ranijih načina proizvodnje. Oblik u kojem kapitalizam zatiče zemljišnu svojinu, ne odgovara njegovom sistemu. Oblik koji njemu odgovara stvara tek on sam podvrgavanjem poljoprivrede kapitalu.

Primjenom nauke i industrijske tehnologije kapital vodi racionalizaciji poljoprivrede. Potpuno se odvaja zemljište kao uvjet rada od zemljišne svojine i zemljovlasnika, čime zemljišna svojina postaje apsurd i ograničenje za brži razvoj proizvodnih snaga. Ovaj napredak ostvaruje se u procesu stalnog pretvaranja seljaka u najamne radnike i koncentracije kapitala i centralizaciji zemljišta.

Pođimo od Marxsove pretpostavke pri kapitalističkom načinu proizvodnje. Poljoprivredni radnici su najamni radnici zaposleni kod zakupnika, koji se poljoprivredom bavi kao i bilo kojom drugom oblasti proizvodnje

* Kapital I—III — »Prosveta« Beograd, Glava 48, str. 1811.

u koju plasira kapital. On plaća zemljovlasniku ugovorom utvrđenu sumu novca, što predstavlja zemljišnu rentu. **Zemljišna renta je oblik u kome se ekonomski realizira zemljišna svojina.**

Kapital koji se ulaže u proizvodnju ostvaruje i poboljšanja zemljišta, koja zemljovlasnik nastoji u ponovljenom zakupu naplatiti. Tako zemljovlasnici prisvajaju rezultate društvenih ulaganja i društvenog razvitka, bez svog doprinosa. Zemljišna svojina se razlikuje od ostalih vrsta svojina time što se već u fazi kapitalizma pokazuje kao ograničenje bržem razvoju proizvodnih snaga.

U praksi izgleda kako je zemljišna renta sve ono što zakupnik plaća na ime korištenja zemlje. Zemljovlasnika samo monopol vlasništva osposobljava da nametne oporezivanje koje se ne može izjednačiti s rentom. On time utječe na cijenu zemlje, koja je samo kapitalizirani prihod od iznajmljivanja zemlje. U iznosu koji dobiva zemljovlasnik ne mora biti sadržana renta uopće, jer on može predstavljati odbitak od prosječnog profita ili najamnine ili istovremeno od obje vrijednosti. To nije zemljišna renta, ali predstavlja prihod zemljovlasnika koji proizlazi iz monopola vlasništva baš kao i renta i utječe istovjetno na cijenu zemljišta kao i ona.

Svim oblicima rente zajedničko je da je prisvajanje rente **ekonomski oblik u kome se realizira zemljišna svojina bez obzira da li je vlasnik individualna ili predstavlja zajednicu.**

Svaka zemljišna renta je proizvod viška rada. Samo u svom nerazvijenom obliku ona je izjednačena s viškom proizvoda. U kapitalističkom načinu proizvodnje ona je uvijek suvišak preko profita pa tako specifični i sastavni dio viška vrijednosti.

Kod ekonomske realizacije zemljišne svojine u obliku rente određujući činitelj je razvitak proizvodnih snaga. Ukoliko se to ne shvaća onda se specifičnost rente i poljoprivrede uopće promatra izvan okvira robne kapitalističke proizvodnje i proizvodnih odnosa. Renta se može razviti kao novčana renta samo na osnovu robne proizvodnje u kojoj poljoprivredni proizvod postaje robom i putem razmjene vrijednosti. U istoj mjeri kako se razvija kapitalistička robna proizvodnja — proizvodnja vrijednosti, razvija se proizvodnja viška vrijednosti — viška proizvoda i sposobnost zemljišne svojine da zahvaća sve veći do tog viška vrijednosti putem monopola na zemlju. U razvitku viška vrijednosti kapitalista je aktivni sudionik, dok zemljovlasnik može da prigrabi dio tog viška, koji ionako nezavisno od njega raste. Za zemljišnu rentu nije svojstveno to, što se poljoprivredni proizvodi realiziraju kao vrijednosti, nego što se u uvjetima u kojima se ti proizvodi realiziraju kao vrijednosti (robe), javlja moć zemljišne svojine da prisvoji rastući dio tih vrijednosti stvorenih bez njezinog učešća.

2.1. Diferencijalna zemljišna renta I i II

Proizvođači koji proizvode u povoljnijim prirodnim uvjetima troše za jedinicu proizvoda manju količinu opredmećenog i živog rada od količine društveno potrebnog rada, te se pojavljuje razlika između njihove individualne cijene proizvodnje i opće društvene cijene koju regulira tržište u toj

oblasti proizvodnje. Pošto je jedna granica te razlike — ekstra profita, veličina opće cijene proizvodnje, ekstraprofit je razlika između opće i individualne cijene proizvodnje, odnosno razlika između individualne i opće profitne stope. Pretpostavka za ostvarenje ove rente je prodaja proizvoda iznad cijene proizvodnje, a ne po cijeni koju je tržište reguliralo.

Ukoliko povoljniji uvjeti nastaju intenzivnijim ulaganjem kapitala, efikasnijom tehnologijom, boljom organizacijom rada, ekstraprofit potječe iz samog kapitala, odnosno povoljnijih ekonomskih uvjeta i nema nikakvih trajnih zapreka da se ne ostvaruje i kod drugih proizvođača, ako primijene iste tehnološke procese. To je dakle ekstraprofit privremenog karaktera. Konkurencija među kapitalima nastoji da različite ekonomske uvjete izravna.

Drugačije je s ekstraprofitom koji ne nastaje iz kapitala i ne zavisi od proizvođača nego iz činjenice što se kapital primjenjuje na različitim prirodnim uvjetima proizvodnje koji su monopol vlasništva na zemlju. Pod ovim okolnostima ekstraprofit se pretvara u zemljišnu rentu i pripada vlasniku zemljišta.

Ova renta je uvijek diferencijalna jer ne ulazi u opću cijenu proizvodnje kao određujući činilac, nego ta cijena predstavlja njezinu osnovu i uvijek proizlazi iz razlike između individualne cijene proizvodnje pojedinačnog kapitala koji se primjenjuje na različitim prirodnim uvjetima i opće cijene proizvodnje.

Ona ne potiče iz uvećanja proizvodne snage rada, nego iz veće plodnosti određenih kapitala uloženi u neku oblast proizvodnje, za razliku od istog takvog kapitala koji se primjenjuje na zemljištu koje nema takvih prirodnih uvjeta.

Prirodni uvjeti nisu izvor ekstraprofita nego samo prirodna baza za njegovu egzistenciju. Prirodni uvjeti proizvodnje u poljoprivredi su: plodnost zemljišta, položaj zemljišta i klimatski uvjeti. Oni su uvijek različiti i ograničeni uvjeti proizvodnje. Dakle, zemljišna svojina ne stvara onaj dio viška vrijednosti koji se pretvara u ekstraprofit, nego samo omogućava zemljovlasniku da taj ekstraprofit izvuče iz džepa kapitaliste. Ona nije uzrok stvaranja ekstraprofita nego njegovog pretvaranja u oblik zemljišne rente

Zemlja kao prirodni uvjet proizvodnje nema vrijednosti, jer ne predstavlja opredmećeni rad. Njezinu cijenu predstavlja kapitalizirana renta i to kao razlika između individualnog i prosječnog profita, koja se godišnje obnavlja i predstavlja cijenu zemljišta.

Diferencijalna renta I je uvijek razlika između rezultata dvaju jednakih količina kapitala i rada, ako se one primjenjuju na jednakim površinama zemlje s nejednakim rezultatima. Uzroci nejednakih rezultata } su nezavisni od uloženog kapitala a nalaze se u prirodnim uvjetima proizvodnje: plodnost i položaj zemljišta. Cijena proizvodnje najgoreg zemljišta koja ne ostvaruje rentu a koje se mora iskorištavati radi zadovoljenja društvenih potreba uvijek je regulativna tržišna cijena.

Diferencijalna renta proizlazi iz razlike u prirodnim uvjetima proizvodnje, razlike koja je data za svaki stupanj razvitka proizvodnih snaga. Razvitkom proizvodnosti a time i stalnim poboljšanjem plodnosti ova dife-

rencija se ne ukida, nego uvećava, stagnira ili se smanjuje. **Diferencijalna renta I je rezultat različite proizvodnosti jednakih količina kapitala na isto tako jednakim zemljišnim površinama različite plodnosti.** Ova renta je uvijek određena razlikom proizvodnosti kapitala između bolje i najlošije, odnosno bezrentne zemlje.

Na osnovu Marxove analize zemljišne rente, pretpostavimo 4 tipa zemljišta na kojima se proizvodi jedna poljoprivredna kultura. Po svojoj plodnosti pretpostavljena zemljišta su različita. Da bi se zadovoljila tražnja potrebno je obraditi sve raspoložive površine plodnijeg zemljišta, te još dio zemljišta koje za određeni nivo ulaganja daje samo 20 q pšenice po hektaru. Za sada nas ne interesiraju relativni odnosi pojedinih vrsta zemljišta, nego samo razlike u elementima viška vrijednosti i rente po 1 ha različitog zemljišta.

Tabela 1.

Vrsta zemlje	ha	Proizvod (pšenica) q/ha	Uloženi kapital proiz. din/ha	Prod. vrij. proizv. din/ha	Vrij. proiz. din cijena din/ha	Vrijed. po q	Profit din/ha	Renta din/ha
A	1	20	5.000	6.000	6.000	300	1.000	—
B	1	30	5.000	9.000	6.000	200	4.000	3.000
C	1	40	5.000	12.000	6.000	150	7.000	6.000
D	1	50	5.000	15.000	6.000	120	10.000	9.000
UKUPNO		140	20.000	42.000	24.000		22.000	18.000

Zemljište A za uloženi kapital od 5.000 din daje samo 20 q/ha i tako pokriva troškove proizvodnje i ostvaruje prosječan profit od 1.000 din.

Ako zemljište B za isti kapital daje 30 q/ha onda se ostvaruje 4.000 din profita, od čega je ekstraprofit (renta) 3000 din. Zemljište C pri istim ulaganjima daje 40 q/ha — 7.000 din profita i 6.000 din ekstraprofita. Na najplodnijem zemljištu D gdje se ostvaruje prinos od 50 q/ha ukupni profit je 10.000, a ekstraprofit 9.000 dinara.

Kako dolazi do obrade sve lošijeg zemljišta? Proizvedena količina od 50 q pšenice nije bila dovoljna za podmirenje potreba tržišta i cijena je morala rasti iznad 120 din/q kako bi se tražnja mogla zadovoljiti s površina zemljišta C. Da bi se zemljište C moglo obrađivati cijena je morala rasti na 150 din/q. Čim se cijena popela na 200 din/q moglo je zemljište B ući u proizvodnju, a kad je ona iznosila 300 din/q moglo je i zemljište A biti obrađeno, jer je osiguravalo prosječni profit.

Proces može biti i obrnut ako počinje od obrade zemlje A. U tom slučaju čim nova zemlja ulazi u proizvodnju cijena se mora popeti iznad 300 din/q. Međutim, kako su proizvođači sa zemljišta B osigurali odgovara-

juće količine pšenice po nižoj vrijednosti, cijena bi opet pala na 300 din/q. Time se proizvođači B uspjeli tek podmiriti tražnju i osigurati rentu 30000 din/q. Tako se nastavlja ulazni proces. **I u jednom i drugom slučaju cijenu pšenice određuje cijena proizvoda s najlošije zemlje, koja se još mora obrađivati da bi se podmirila tražnja. Bude li cijena pšenice u našem slučaju ispod 300 din/q kapitalista neće proizvoditi na zemljištu A to znači da tražnja neće biti zadovoljena.**

Bez obzira da li je proces u silaznom ili uzlaznom trendu, uvijek se on po završetku ispoljava kao silazan a to znači da će se uvijek polaziti od zemljišta koje nosi rentu i tek nakraju će doći zemljište koje ne osigurava rentu. Diferencijalna renta ovdje proizlazi iz razlike u prirodnoj plodnosti zemljišta, koja je data za svaki stupanj razvoja proizvodnih snaga **uvijek kada postoje ograničene površine najboljeg zemljišta, koje samo ne može osigurati dovoljne količine proizvoda na tržištu.**

Ulaganje kapitala u različito plodna polja rezultira i različitom količinom proizvoda na jedinicu površine.

Kad je poznata razlika u masi proizvoda između pojedinih vrsta zemlje onda diferencijalna renta zavisi od cijene proizvoda i obrnuto. Ukoliko se radi o porastu proizvodnosti rada i porastu apsolutne plodnosti svih vrsta zemljišta, prvobitna se nejednakost ne ukida, nego se ili uvećava, ili ostavlja konstantnom, li se samo smanjuje.

Kod diferencijalne rente tržišna vrijednost stoji uvijek iznad proizvodne cijene mase proizvoda. Vratimo se tabeli 1. Ukupni proizvod pšenice od 140 q prodaje se za 42.000 din, jer je tržišna cijena određena proizvodnom cijenom zemljišta A, koja znosi 300 din/q. A stvarna prosječna proizvodna cijena je 24.000 din ili 171 din/q (vidi tabelu 2.)

Tabela 2.

A	20 q = 6.000	1 q = 300
B	30 q = 6.000	1 q = 200
C	40 q = 6.000	1 q = 150
D	50 q = 6.000	1 q = 120
140 q = 24.000 din 1 q (prosjeak=171 din)		

Ako se sada analiziraju i uspoređuju tabele 3, 3a 3b i 3c, može se zaključiti da renta po hektaru ostaje ista, samo se mogu mijenjati srazmjeri učesća pojedinih vrsta zemljišta i na osnovu toga iznos ukupno ostvarene rente. Uspoređujući tabelu 3 i 3a proizlazi da se srazmjernim udvostručenjem obrade postojećih klasa zemljišta udvostručava cjelokupna proizvodnja i tako isto i novčana renta. Kad je porast obrađenih različito plodnih polja nesrazmjernan u korist manje plodnog zemljišta, onda je porast primosa i rente usporeniji (tabela 3b). Obratno je stanje prilikom nesrazmjernog porasta plodnijih polja zemljišta (tabela 3c).

Tabela 3.

Vrsta zemlje	ha	Proizvod (pšenica)	Uloženi kapital	Prodajna vrijed.	Proizvodna cijena	Renta
A	1	20	5.000	6.000	6.000	—
B	1	30	5.000	9.000	6.000	3.000
C	1	40	5.000	12.000	6.000	6.000
D	1	50	5.000	15.000	6.000	9.000
UKUPNO	4	140	20.000	42.000	24.000	18.000

Tabela 3.a

Vrsta zemlje	ha	Proizvod	Uloženi kapital	Prodajna vrijed.	Proizvodna cijena	Renta
A	2	40	10.000	12.000	12.000	—
B	2	60	10.000	18.000	12.000	6.000
C	2	80	10.000	24.000	12.000	12.000
D	2	100	10.000	30.000	12.000	18.000
UKUPNO:	8	280	40.000	84.000	48.000	36.000

Tabela 3.b

Vrsta zemlje	ha	Proizvod	Uloženi kapital	Prodajna vrijed.	Proizvodna cijena	Renta
A	4	80	20.000	24.000	24.000	—
A	4	80	20.000	24.000	24.000	—
B	4	120	20.000	36.000	24.000	12.000
C	2	80	10.000	24.000	12.000	12.000
D	2	100	10.000	30.000	12.000	18.000
UKUPNO:	12	380	60.000	114.000	72.000	42.000

Tabela 3.c

Vrsta zemlje	ha	Proizvod	Uloženi kapital	Prodajna vrijed.	Proizvodna cijena	Renta
A	2	40	10.000	12.000	12.000	—
B	2	60	10.000	18.000	12.000	6.000
C	4	160	20.000	48.000	24.000	24.000
D	4	2000	20.000	60.000	24.000	36.000
UKUPNO:	12	460	60.000	138.000	72.000	66.000

U svim prethodnim slučajevima cijena proizvoda je stalna. Cjelokupni rental raste povećanjem proizvodnje, osim ako se ono ne zbiva na najgoroj zemlji koja ne ostvaruje rentu (A). Taj porast je različit u zavisnosti od toga da li se proširenje proizvodnje vrši na boljim ili lošijim vrstama zemljišta. Okviru nekog područja ili zemlje, utječe na cjelokupni rental obrnuto utje-srazmjer između površine najlošijeg zemljišta i površine boljeg zemljišta u caju koji ima srazmjer između najlošijeg, boljeg i najboljeg zemljišta na rentu po hektaru. Rental uvijek raste s proširenjem obradivih površina. Prosječna renta po hektaru kao i prosječna renta stopa mogu pri tome znatno varirati u istom pravcu, ali u različitim srazmjerima. Usprkos znatnijem porastu rentala uslijed proširenja proizvodnje određenog proizvoda i uslijed porasta uloženi sredstava, pada prosječna renta i rentna stopa onda kad se proširuju polja slabije kvalitetnog zemljišta u odnosu na bolje vrste zemljišta koje nose višu rentu.

Diferencijalna renta II je rezultat primjene dodatnih plasmana kapitala na zemljištima različitog kvaliteta. Ona za osnovu uvijek ima diferencijalnu rentu I. Kao što različiti boniteti zemljišta uvjetuju da isti iznosi sredstava daju različite rezultate (diferenta I), tako na osnovi tih različitih proizvodnih uvjeta i dodatni plasmani sredstava daju različite dodatne rezultate (difer. r. II).

Visina rente po jedinici površine raste uslijed povećanih dodatnih sredstava uloženi u zemlju. To se događa bez obzira da li proizvodnost dodatnih ulaganja raste, ostaje jednaka ili se smanjuje. O tim okolnostima ovisi samo to u kom opsegu će se renta povećati. Što se više razvija kapitalistički način proizvodnje, to više se vrši koncentracija kapitala na istoj površini zemlje, a to znači da raste renta po jedinici površine.

U uvjetima društvenog vlasništva u socijalizmu osnova na kojoj se formira diferencijalna renta ostaje nepromijenjena. Proizvođači društvenog sektora poljoprivrede također pod relativno povoljnijim proizvodnim uvjetima (plodnost, položaj, klima) za jedinicu proizvoda troše manju količinu opredmećenog i živog rada od količine koja je društveno potrebna i koja regulira njezinu društvenu vrijednost. Razlika između niže individualne i više društvene vrijednosti, kad se regulatorna tržišna društvena vrijednost određuje prema prosječnim uvjetima proizvodnje na najslabijoj zemlji koja se još mora koristiti radi zadovoljenja društvenih potreba predstavlja ekstra višak vrijednosti ili ekstra dohodak.

Samo teoretski moguće je pretpostaviti da se na jednakim zemljištima različite plodnosti ulažu i jednaka sredstva. U praksi se uvijek radi o različitim plasmanima sredstava. Različita dodatna sredstva u različitim prirodnim uvjetima osiguravaju i različite dodatne prinose.

Različita su mišljenja agrarnih ekonomista o tome da li je potrebno cjelokupni dodatni proizvod uzeti za osnovu diferencijalne rente II. Prihvatljiv je pristup onih autora* koji dodatni proizvod dijele na jedan dio koji proizlazi iz ekonomskih uvjeta proizvodnje i na drugi dio koji je rezultat

* »Ekstra dohodak u poljoprivredi SAP Vojvodine«
Grupa autora — Novi Sad 1977.

prirodnih uvjeta proizvodnje. Prvi dio je rezultat višeg tehnološko-tehničkog nivoa i više proizvodnosti rada, te je zbog toga privremenog karaktera i treba ga izdvojiti iz ekstra dohotka trajnog karaktera koji se zasniva uvijek na ograničenim i različitim prirodnim uvjetima i čini materijalnu osnovu diferencijalne rente I i II.

Drugi oblik diferencijalne rente također proizlazi iz razlike između proizvodnosti kapitala koji su upotrebljeni na zemljištima različitog boniteta, odnosno razlike između individualnih i društveno priznatih tržišnih cijena. Razlika je u tome što se kod drugog oblika diferencijalne rente vrše uzastopna dopunska ulaganja na određenom zemljištu i vrši intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje. Prilikom sklapanja ugovora o zakupu vlasnik zemlje je zaračunao zakupcu ekstraprofit koji se odmah javlja kao diferencijalna renta I. Međutim, ekstraprofit koji je rezultat dodatnih ulaganja zakupca neće primati vlasnik zemljišta sve dotle dok traje ugovor o zakupu. To je uzrok borbe između zakupaca koji traže duže zakupne ugovore i zemljovlasnika koji ih žele što brže obnavljati.

Kod drugog oblika diferencijalne rente, osim razlika u plodnosti zemljišta dolaze i znatne razlike ulaganja kapitala. Različita plodnost različitih vrsta zemlje ima kod diferencijalne rente I djelovanje samo ukoliko postiže efekat da kapitali planirani u zemlji daju nejednake rezultate, nejednake proizvode, bilo pri jednakoj veličini kapitala, bilo s obzirom na njihovu srazmjernu veličinu. Da li do ove nejednakosti dolazi za različite kapitale koji su jedan za drugim uloženi u isti komad zemlje, ili za kapitale koji su primijenjeni na više komada različitih vrsta zemlje, ne može ništa izmijeniti u diferenciji plodnosti ili njihovog proizvoda, a stoga ni u obrazovanju diferencijalne rente za one dijelove kapitala koji su plodnije uloženi. I sada je kao i ranije zemlja ona koja prije jednakom plasmanu kapitala pokazuje različitu plodnost, samo što ovdje ista zemlja čini za kapital koji je uzastopno plasiran u različitim dijelovima ono što kod I čine različite vrste zemlje za različite u njih plasirane, po veličini jednake dijelove društvenog kapitala.*

Tabela 4 —

Vrsta zemlje	ha	Proizvod (pšenica)	Uloženi materijal	Prodajna vrijed.	Proizvodna cijena	Renta
A	1	20	5.000	6.000	6.000	—
B	1	30	5.000	9.000	6.000	3.000
C	1	40	5.000	12.000	6.000	6.000
D	1	50	5.000	15.000	6.000	9.000
E	1	60	5.000	18.000	6.000	12.000
UKUPNO	4	200	25.000	60.000	24.000	30.000

*K. M. Kapital »Prosveta« Beograd 1973. str. 1704

Razmatrat ćemo najprije diferencijalnu rentu II u uvjetima nepromijenjenih proizvodnih cijena.

Ako se dodatni kapital ulaže u bilo koju od rentonosnih vrsta zemljišta i proizvodi toliko, koliko isti kapital na zemljištu A, onda je učinak na rentu jednak nuli. Ne ostvaruje se ekstraprofit nego sam prosječni profit.

Prva mogućnost se realizira onda kad dodatni kapitali plasirani u različite vrste zemljišta, proizvode dodatne proizvode koji su razmjerni njihovoj veličini.

Varijanta 1. Nepromijenjena proizvodnost drugog plasmana kapitala

Tabela 5

Vrsta zemlje	ha	Proizvod (pšenica)	Uloženi materijal	Prodajna vrijednost	Proizvodna cijena	Renta
A	1	40	5000+5000=10.000	12.000	12.000	—
B	1	60	5000+5000=10.000	18.000	12.000	6.000
C	1	80	5000+5000=10.000	24.000	12.000	12.000
D	1	100	5000+5000=10.000	36.000	12.000	24.000
E	1	120	5000+5000=10.000	36.000	12.000	24.000
UKUPNO:	5	400	50.000	120.000	60.000	60.000

U tabeli 5. je plasman kapitala udvostručen u svim tipovima zemljišta. To udvostručenje nije moralo nastupiti u svim vrstama rentonosnog zemljišta. Bitno je da se renta penje samo uslijed uvećanog plasmana kapitala i to razmjerno tome uvećanju. Ovo uvećanje proizvoda i rente sasvim odgovara uvećanju koje bi nastupilo kad bi bila povećana obradiva površina rentonosnih polja istog boniteta i kad bi se ulagali jednaki plasmani kapitala kao i ranije na istim tipovima zemljišta (tabela 4).

Druga je mogućnost kad dodatni kapitali donose dodatne proizvode i tako stvaraju ekstraprofite, ali s opadajućom stopom. Količina proizvoda i novčani iznos rente povećavaju se nesrazmjerno uloženom kapitalu. Renta na svim vrstama zemlje apsolutno raste, ali ne razmjerno uloženom kapitalu. Stopa ekstraprofita se smanjuje, ali se uvećava apsolutna masa ekstraprofita, jednako kao što je smanjenje profitne stope kapitala vezano s uvećanjem apsolutne mase profita.

Treća mogućnost nastaje onda kad dodatni plasmani kapitala u rentonosne vrste zemljišta proizvode više proizvoda od prvobitnih ulaganja. U tom slučaju raste visina rente po hektaru razmjerno brže nego dodatni kapital. U ovom slučaju dodatni plasmani kapitala su povezani s melioracijom zemljišta.

Bez obzira na sve spomenute mogućnosti kod nepromijenjenih proizvodnih cijena kod porastom dodatnih ulaganja kapitala stopa ekstraprofita ostaje konstantna, ili raste, ili pada, raste višak proizvoda i njemu odgovarajući ekstraprofit po jedinici površine. Masa profita odnosno rente izražava se uvijek kao rastuća proporcija. Zbog toga renta po hektaru raste uslijed uvećanja plasmana kapitala u zemlji. To se događa pri nepromijenjenim proizvodnim cijenama, bilo da proizvodnost dodatnih ulaganja kapitala ostaje jednaka, bilo da se smanjuje, ili povećava. Naznačene okolnosti samo modificiraju opseg porasta rente po hektaru ali nikako činjenicu tog porasta. Ova je specifičnost svojstvena diferencijalnoj renti II. Po tome se ona i razlikuje od diferencijalne rente I.

Koncentracijom kapitala na određenu površinu zemlje dolazi do porasta rente po hektaru. Njegovom disperzijom na veću površinu zemljišta taj porast se ne ostvaruje. Što se kapitalistički način proizvodnje više razvija to više dolazi do koncentracije kapitala na istoj površini zemljišta i porasta rente po hektaru. Ako bi stoga pretpostavili da se u dvije različite regije, pri nepromijenjenim proizvodnim cijenama indentičnih vrsta zemljišta, plasira ista masa kapitala, ali u jednoj regiji više u obliku dodatnih plasmana na ograničenoj površini, u drugoj više u obliku jednakih plasmana na većoj površini, renta po hektaru i cijena zemlje, bila bi viša u prvoj, nego u drugoj regiji, iako bi mase rente ostale jednake. Razlika u visini rente po hektaru rezultat je isključivo različitog načina plasiranja kapitala.

Iz svih mogućih varijanti u kojima se diferencijalna renta različito pojavljuje, proizlazi zakonitost da se niz renti odnosi točno kao i niz razlika u plodnosti zemljišta, pri čemu je bezrentno zemljište regulator tržišne cijene. Visinu rente ne određuju apsolutni prinosi, nego samo razlike u prinosisima. Ako na primjer različite vrste zemljišta daju prinose od 5, 10, 15, 20 i 25 q/ha, a u drugom slučaju 20, 25, 30 i 40 q/ha, rente su u oba slučaja 0,5, 1, 1,5, 2, 2,5 q/ha, odnosno njihova novčana vrijednost.

Marx je objasnio da se od ukupno 13 iznijetih mogućnosti iskazivanja diferencijalne rente II pri dodatnom plasmanu kapitala, cjelokupna masa rente udvostručava s dodatnim plasmanom kapitala. U 4 slučaja renta se povećava više nego dvostruko, a u jednom slučaju se povećava, ali ispod razine dvostrukog iznosa.

Samo u 3 preostala slučaja cjelokupna masa rente ostaje na razini prvog plasmana kapitala. To su slučajevi kada se zemljište A izbacuje iz konkurencije, tako da B postaje bezrentno i regulira tržišnu cijenu.

Uvećanjem plasmana kapitala stalnim tehnološkim razvojem poljoprivrede u većini mogućih slučajeva renta se povećava i to kako po jedinici površine, tako posebno u svom cjelokupnom apsolutnom iznosu. **Analizom različitih mogućnosti teorijski smo razdvajali ukupnu diferencijalnu rentu na rentu I i rentu II. Razdvojili smo početne i dodatne iznose kapitala i njima odgovarajuće prinose. Međutim stvarno se troškovi proizvodnje mogu analizirati samo u svojoj ukupnosti bez obzira da li se vršilo jedno ili više ulaganja kapitala. To znači da nije moguće razdvajati odgovarajuću količinu proizvoda na jednom zemljištu na pojedine dijelove koji su rezultat ovog ili onog dijela kapitala.**

Diferencijalna renta s najlošije obrađenog zemljišta

Tabela 6

Vrsta zemlje	Uloženi kapital (c+v)	Proizvod q	Troškovi za proizvod q (c+v)	Cijena za proizvod q (c+v+pr)	Pros. stopa prof. pa	Prod. vrijed.	Renta	
A	5000	20	250	6.000	20%	6.000	—	
B	5000+5000=10.000	30+20=50	200	12.000	20%	15.000	3.000	
C	„ =10.000	40+30	143	12.000	20%	21.000	9.000	
D	„ =10.000	50+50	100	12.000	20%	30.000	18.000	
							30.000	

U prethodnim razmatranjima diferencijalne rente bilo je istaknuto da najlošije zemljište ne ostvaruje rente, jer su troškovi proizvodnje za jedinicu proizvoda najviši i prema njima se određuje tržišna vrijednost za tu vrstu proizvoda (vidi tabelu 6). Ipak se može dogoditi da se na najlošijem zemljištu realizira diferencijalna renta i to onda kada na nekom boljem zemljištu uslijed dodatnih ulaganja porastu troškovi proizvodnje nesrazmjerno više nego što su porasli prinosi. Tada prosječni troškovi po jedinici proizvoda na tom zemljištu postaju viši nego na zemljištu najlošijeg boniteta (tabela 7).

Tabela 7

Vrsta zemlje	Uloženi kapital	Proizvod q	Trošk. za 1 q	Cjena proiz. za 1 q	Pros. stopa prof.	Prod. vrijed. jed.	Renta	
A	5000	20	250	6.000	20%	6.552	552	
B	5000+5000+5000	30+20+5	275	18.018	20%	18.028	—	
C	10.000	40+30	143	12.000	20%	22.932	10.932	
D	10.000	50+50	100	12.000	20%	32.760	20.760	
UKUPNO:							32.244	

Na taj način zemljište B određuje tržišnu cijenu. Do ovog slučaja moglo bi doći kad bi se povećale potrebe za pšenicom a nema slobodnog neobrađenog zemljišta, ili ga ima ali bi njegova obrada više povećala troškove proizvodnje, nego što bi to povećala nova dodatna ulaganja u jedno od do sada rentonosnih zemljišta.

2.2. Apsolutna renta

Prilikom analize diferencijalne rente evidentno je da zemljišnu rentu ostvaruje samo ona zemlja za čiji proizvod individualna cijena proizvodnje stoji ispod društvene cijene proizvodnje koja regulira tržišta. Najlošija zemlja, dakle, ne realizira rentu.

U pravilu, vlasnik i najlošije zemlje ipak očekuje rentu. Da bi se ona mogla isplatiti, potrebno je da cijena poraste do one mjere kad se može ispuniti taj uvjet. Zemljišna svojina nije taj uzrok koji utječe na dizanje cijene do visine kad je rentu moguće ostvariti, nego je ona zaista proizvela tu rentu. Pravna svojina zemlje ne stvara vlasniku zemljišnu rentu, ali mu ona ipak omogućava da svoju zemlju drži izvan eksploatacije sve dotle dok ekonomske prilike ne dopuste takvo njeno uključivanje u proizvodnju, koje će vlasniku omogućiti neki iznos rente.

Ako je tražnja porasla do te mjere da se iziskuje stalno privođenje kulturi novih slabije plodnih zemljišta, vlasnik ovih polja neće ih dati besplatno u zakup pod pretpostavkom da zakupnik ostvaruje cijenu proizvodnje odnosno prosječan profit. Plasiranje kapitala mora mu donositi odgovarajuću rentu. Tržišna cijena mora se popeti iznad cijene proizvodnje. Pošto zemljišna svojina bez davanja u zakup ne donosi ništa, dovoljno je da tržišna cijena poraste neznatno iznad cijene proizvodnje pa da se i najlošija zemlja uključi u proizvodnju.

Cijena proizvodnje neke robe nije identična s njenom vrijednošću. Cijena proizvodnje neke robe može biti iznad ili ispod njihove vrijednosti i samo izuzetno se može podudarati. Činjenica da se poljoprivredni proizvodi prodaju iznad svoje cijene proizvodnje, još ne dokazuje da se oni prodaju iznad svoje vrijednosti.

Odnos cijene proizvodnje neke robe prema njenoj vrijednosti određen je odnosom u kome promjenljivi dio kapitala, kojim se ona proizvodi, stoji prema njegovom postojanom dijelu. To je organski sastav kapitala. Ako je organski sastav kapitala u nekoj oblasti niži od sastava prosječnog društvenog kapitala (tj. ako je njegov promjenljivi dio — najamnina, u odnosu na postojani — materijalna sredstva veća od prosječnog) onda je vrijednost njegovog proizvoda iznad njegove cijene proizvodnje. Takav kapital uz veće učešće živog rada proizvodi više viška vrijednosti — profita, nego podjednako velik dio prosječnog društvenog kapitala. Ako kapital u nekoj oblasti proizvodnje ima niži sastav od prosječnog društvenog kapitala, onda je činjenica da je proizvodnost rada u toj oblasti ispod prosječnog nivoa.

Vrijedi i obrnut zaključak. Takav kapital zbog toga što primjenjuje više živog rada proizvodi i više viška vrijednosti nego odgovarajući dio prosječnog društvenog kapitala. Pod tom pretpostavkom vrijednost poljoprivrednih proizvoda može stajati iznad njihove cijene proizvodnje. Višak vrijednosti, što ga u poljoprivredi proizvodi neki kapital date veličine veći je od viška vrijednosti koji proizvodi kapital prosječnog sastava. To je uzrok apsolutne rente, koja je sasvim nezavisna od razlike u plodnosti pojedinih dijelova zemlje.

Kod apsolutne rente zemljišna svojina je barijera koja ne dopušta nove plasmane kapitala bez obzira što se radi o zemlji koja ne može ostvariti diferencijalnu rentu, i koja bi se, kad ne bi bilo zemljišne svojine već i pri minimalnom porastu tražnje mogla obrađivati, tako da bi regulativna tržišna cijena ove najlošije zemlje osiguravala cijenu proizvodnje ($k+pf$). Ali zbog prepreke zemljišne svojine, tržišna cijena se mora popeti do iznosa koji može osigurati neki višak iznad cijene proizvodnje — rentu (d).

A pošto vrijednost poljoprivrednih proizvoda stoji iznad njihove cijene proizvodnje, to ova renta predstavlja suvišak vrijednosti iznad cijene proizvodnje (ili dio tog viška). Bila ova renta jednaka čitavom suvišku vrijednosti ili jednom njegovom dijelu, poljoprivredni proizvodi će se prodavati po monopolskoj cijeni i to ne zbog toga što bi njihova cijena stajala iznad njihove vrijednosti, nego zato što bi ona bila jednaka njihovoj vrijednosti ili ispod te vrijednosti, ali iznad cijene proizvodnje.

Ako je vrijednost robe iznad njene cijene proizvodnje, onda je cijena proizvodnje jednaka zbroju kapitala i prosječnog profita, vrijednost zbroju cijene proizvodnje i suviška iznad cijene proizvodnje. Vrijednost sadrži višak vrijednosti. Razlika između cijene proizvodnje i vrijednosti predstavlja suvišak viška vrijednosti koju je kapital proizveo preko viška vrijednosti i opće profitne stope. Iz ovog proizlazi da cijena poljoprivrednih proizvoda može stajati iznad njihove cijene proizvodnje, a da ne dostigne njihovu vrijednost. **Suvišak vrijednosti poljoprivrednih proizvoda iznad njihove cijene proizvodnje može samo uslijed monopola zemljišne svojine postati određujući činitelj njihove tržišne cijene. U ovom slučaju nije poskupljenje proizvoda uzrok renti nego je ona uzrok poskupljenju proizvoda.** Prethodna razmatranja se mogu iskazati i formulama:

$$C = k + pf \quad \text{— cijena proizvodnje} \quad (k=c+v)$$

$$V = k + pf+d \quad \text{— vrijednost}$$

$$Vv = pf+d \quad \text{— višak vrijednosti}$$

$$Sv = d = r \quad \text{— Višak viška vrijednosti}$$

Kad je cijena proizvodnje proizvoda s najlošije zemlje uvećana za rentu, onda ona postaje regulatorna tržišna cijena.

Iako zemljišna svojina može podići cijenu poljoprivrednih proizvoda iznad njihove cijene proizvodnje, ipak ne zavisi od nje nego od **općeg položaja na tržištu** koliko će se tržišna cijena iznad cijene proizvodnje približiti vrijednosti pa i u kojoj mjeri će višak vrijednosti koji je u poljoprivredi proizveden iznad prosječnog profita, pretvoriti u rentu ili ući u opće izjednačenje viška vrijednosti na prosječan profit. **Apsolutna renta potiče iz suviška vrijednosti preko cijene proizvodnje, dok je diferencijalna renta rezultat pretvaranja ekstraprofita u rentu pri općoj regulativnoj cijeni proizvodnje.** Osim ova dva osnovna oblika, renta još jedino može proizaći iz monopolske cijene koju ne određuje cijena proizvodnje i vrijednost roba, nego povećana tražnja i plantažna sposobnost kupca.

Kad bi prosječni organski sastav poljoprivrednog kapitala bio isti ili viši od sastava prosječnog društvenog kapitala, onda ne bi bila moguća apsolutna renta, tj. renta koja se razlikuje od diferencijalne i koja ne počiva na monopolskoj cijeni. Tada vrijednost poljoprivrednog proizvoda ne bi stajala iznad njegove cijene proizvodnje pa kapital ne bi angažirao više živog rada a time i više viška rada od nepoljoprivrednog kapitala.*

Suština apsolutne rente je u činjenici što kapitali jednake veličine u različitim oblastima proizvodnje, u zavisnosti od toga kakvi su im organski sastavi, proizvode različite mase viška vrijednosti. U industriji se ove različite mase izjednačuju u prosječan profit. Zemljišna svojina u poljoprivredi, onda kada je ona potrebna proizvodnji, sprečava ovo izjednačavanje i oduzima jedan dio viška vrijednosti. Tada renta sačinjava dio viška vrijednosti roba i umjesto da pripadne kapitalistima koji su ga izvukli iz radnika, on pripada zemljoradniku, koji ga izvlači od kapitalista. **Pri tome je bitno da kapital u poljoprivredi pokreće više rada nego nepoljoprivredni kapital. Dokle će ova zakonitost postojati zavisi od relativnog razvika poljoprivrede u odnosu na industriju.** Marx ističe da će se po »prirodi stvari s napredovanjem poljoprivrede, ova razlika smanjivati«.*

Značajne razlike u organskom sastavu sredstava postoje i između pojedinih grana poljoprivredne proizvodnje prema visini te rente koja se ostvaruje u proizvodnji osnovnog biljnog proizvoda. To znači da visina apsolutne rente u nekoj grani poljoprivrede mora doseći potrebni nivo kako bi se kapital mogao premještati u tu proizvodnju.

Apsolutna renta koja se ostvaruje u proizvodnji osnovne biljne kulture čini razliku između proizvodne cijene i vrijednosti, odnosno razliku između prosječnog profita i viška vrijednosti. Na primjer, ako ukupno uložena sredstva u proizvodnju osnovne biljne kulture iznose 100 i ako je organski sastav sredstava 50 c:50v, onda masa viška vrijednosti uz stopu eksploatacije od 100% iznosi 50. Ako je, s druge strane, organski sastav sredstava u industriji 80c:20v, onda će masa viška vrijednosti uz istu stopu iznositi 20. Cijena proizvodnje u tom primjeru će i u industriji i u poljoprivredi biti jednaka: $50c+50v+20pf = 120$. Toliko će primati zakupac zemlje. Vrijednost poljoprivrednog proizvoda i tržišna cijena koja se kreće oko te vrijednosti iznositi će: $50c+50v+50pf = 150$. Razlika između cijene proizvodnje i vrijednosti predstavlja apsolutnu rentu, koja je nastala uslijed razlika u organskom sastavu sredstava: $150 - 120 = 30$. Ovu razliku prisvaja vlasnik poljoprivrednog zemljišta. Iako se radi o razlici između cijene proizvodnje i vrijednosti, ova razlika je promjenjiva veličina, jer i tržišna cijena se uvijek ne podudara s vrijednošću i može biti ispod svoje vrijednosti, a iznad cijene proizvodnje. To se dešava uslijed postojanja tzv. »škara cijena« između poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Nikad se, međutim, tržišna cijena ne može spustiti do razine cijene proizvodnje, jer bi u tom slučaju vlasnici zemlje isključili svoje zemljište iz zakupa.

* K. Marx — »Prosveta« — Glava 45. str. 1772.

* K. Marx — Isto — str. 1777.

Slijedećim primjerom prikazat ćemo obrazovanje apsolutne rente.*

Tabela 8

Vrsta polj. proiz.	Veličina zemlj. u ha	Organ. sastav kapit. (c+v)	Masa viška vrij. ml = 100%	Vrij. c+v+m	Profit. stopa	Cij. proiz. c+v+pf	Tržiš. cijena c+v+pf+d	Apsol. renta d
Proizv. glavne biljne kulture	1	50c+50v	50	150	20%	120	150	30
Stočarstvo	1	80c+20v	20	120	20%	120	150	30
Vinogradarstvo	1	40c+60v	60	160	20%	120	150	30
Povrtlarstvo	1	30c+70v	70	170	20%	120	150	30

Iz tabele je vidljivo kako se vrši izjednačavanje apsolutne rente u različitim vrstama poljoprivredne proizvodnje i njeno ravnanje s visinom apsolutne rente glavne biljne kulture.

Također proizlazi da proizvodi višeg organskog sastava (stočarstvo) mogu realizirati apsolutnu rentu samo onda ako se prodaju iznad svoje vrijednosti. Nasuprot tome povrtlarski proizvodi ostvaruju apsolutnu rentu i onda kada se prodaju ispod svoje vrijednosti, ali iznad cijene proizvodnje.

Apsolutna renta je apsolutna po tome što apsolutno ne zavisi o diferencijalnoj renti i predstavlja suvišak viška vrijednosti iznad prosječne dobiti (profita).

Za razliku od diferencijalne, apsolutna renta ulazi u formiranje tržišne cijene i uzrok je porasta cijena poljoprivrednih proizvoda; uslijed razlika u organskom sastavu sredstava, veće učešće živog rada proizvodi i više viška vrijednosti; i na kraju, apsolutna renta je isključivi proizvod vlasništva na zemlji. Bez vlasnika ne može biti zahtjeva za rentom.*

Osim diferencijalne i apsolutne rente, koje smo razrađivali u prethodnim razmatranjima, potrebno je spomenuti i posljednji oblik zemljišne rente u kapitalizmu — monopolsku rentu. Ovaj oblik rente proizlazi iz izuzetno ograničenih prirodnih uvjeta za proizvodnju određenih proizvoda, koji se u drugim poljoprivrednim područjima ne mogu proizvoditi (izuzetan kvalitet nekog vina s ograničenom proizvodnjom). Ovdje se uvijek radi o nerasmjeru između veće potražnje za datim proizvodom od mogućnosti njegove proizvodnje. Tržišna cijena će se formirati zbog toga iznad vrijedno-

* Vidi: »Zemljišna renta i njeni razni oblici« — R. Stojanović, »Rad« — Beograd 1952.

* Dr V. Bakarić — O suvremenim procesima u poljoprivredi, »Glas« — Banja Luka 1967, str. 30.

sti proizvoda (nije sastavni dio vrijednosti) i predstavljat će monopolisku cijenu. Razlika između takve monopolске cijene i vrijednosti je monopolска renta.

2.3. Zemljišna renta u uvjetima sitnovlasničke zemljišne strukture

Do sada smo analizirali zemljišnu rentu u uvjetima razvitka kapitalističkih odnosa. Kapital, najamni rad i zemljišna svojina predstavljaju trojni oblik kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Međutim, u kapitalističkoj državi nema tako čistog oblika tih odnosa o kojima je pisao Marx (na bazi analize tada najrazvijenije engleske poljoprivrede). U svim zemljama je više ili manje prisutna sitna zemljišna struktura sa sitnom robnom proizvodnjom. Uzroci leže u nejednako intenzivnom razvoju između industrije i poljoprivrede u fazi nakon raspada feudalizma i razvitka kapitalističkih odnosa, što posebno dolazi do izražaja u procesu koncentracije i povećanja organskog sastava kapitala u industriji. Razvoj poljoprivrede je u tom procesu znatno zaostajao. U tom razvoju društveno-ekonomskih promjena u Evropi, Marx je iznio osnovne zakonitosti razvoja privrede i društva ističući da proces koncentracije i centralizacije teče usporedo s privrednim razvojem, pri čemu krupna robna proizvodnja potiskuje sitnu i to u svim oblastima, a cjelokupan razvoj vodi podružtvljavanju.

Buržoaska ideologija, a kasnije i revizionisti marxizma opovrgavali su osnovne zakonitosti razvitka u poljoprivredi, tvrdeći da su procesi centralizacije i koncentracije u toj oblasti zbog svojih specifičnosti nemogući i da prednost imaju sitna porodična gospodarstva. Prema toj teoriji, poljoprivreda ne podliježe općim zakonitostima razvitka privrede i u njoj je nemoguć razvitak krupne robne proizvodnje.

Poljoprivredna proizvodnja ima neke specifičnosti, koje su nepoznate za druge oblasti proizvodnje: organska proizvodnja, vezanost za prirodne cikluse reprodukcije, zavisnost od klimatskih faktora, nepodudarnost u vremenu rada i proizvodnje i dr. Pored tih specifičnosti koje su više tehničko-tehnološkog i organizacionog karaktera i koje imaju relativno značenje u razvoju postoji, druga grupa specifičnosti društveno-ekonomskog karaktera, koje su bile središnji predmet sukobljavanja marksističke i buržoaske ideologije. Ove specifičnosti proizlaze iz činjenice da u poljoprivredi postoji privatna svojina nad zemljištem kao uvjetom za proizvodnju, a ne rezultatom rada, a zatim na toj osnovi porodično gospodarstvo i prirodni karakter proizvodnje.

Kao rezultat privatne svojine nad zemljištem, što je historijska kategorija, nastala u doba kada je poljoprivreda bila osnovna i jedina oblast privređivanja, formiralo se privatno, a kasnije porodično gospodarstvo s pretežno prirodnim karakterom proizvodnje, kojega nema u industriji i ostalim nepoljoprivrednim djelatnostima. U okviru porodičnog gospodarstva prirodna proizvodnja se dugo zadržava: sve dotle dok ukupni privredni razvoj ne ostvari uvjete da se i poljoprivreda uključi u društveni podjelu rada.

Sitna parcelna struktura, nastala na određenom stupnju razvitka proizvodnih snaga, sukobljava se s naraslim proizvodnim snagama društva, predstavlja osnovni uzrok velikog zaostajanja poljoprivrede za industrijom i čini ozbiljnu prepreku stvaranju krupne proizvodnje. O tome Marx kaže: »Po svojoj prirodi parcelna svojina isključuje razvitak društvenih proizvodnih snaga, društvene oblike rada, društvenu koncentraciju kapitala, stočarstvo u većem obimu, primjenu nauke itd.«*

Industrija je jedina pokretačka snaga koja može da razbije uske okvire naturalne i autarhične poljoprivrede i da joj otvori puteve progresivnog razvoja u tehnološkom i društvenom smislu. Koncentracijom i centralizacijom kapitala narastaju gradovi, dolazi do jakih migracija seoskog stanovništva. Na taj način se otvara široko tržište za poljoprivredne proizvode. Klasično, autarhično selo se raspada, prodiru robno-novčani odnosi, što sve utječe na formiranje klase: kapitalista i najamnih radnika, a između njih više prelaznih formi — sitna, srednja i krupna seljačka gospodarstva. Srednja grupa se razvojem kapitalizma raspada na sitna i krupna gospodarstva. Od sitnih postupno nastaje seljački proletarijat, a krupna jednim dijelom prerastaju u kapitalistička gospodarstva.

Poljoprivreda zaostaje za razvojem industrije, pa i kada se počinje brže razvijati zadržava se veliko šarenilo oblika individualnih gospodarstava. Lenjin je isticao da se »porast robne proizvodnje i razvitak najamnog rada u poljoprivredi odvija u drugačijem obliku nego u industriji, uslijed čega može izgledati da je Marxova teorija tu pogrešno primijenjena.* Da bi to razjasnio, on ističe važnost razvoja tržišne poljoprivrede i nastajanja radničke klase u tom procesu. Brzim razvojem industrije i porastom nepoljoprivrednog stanovništva otvara se i širi tržište, što ubrzava stvaranje robne proizvodnje na isti način kao i u industriji, s jedinom razlikom što se ovdje tržišna proizvodnja isprepleće s naturalnom. Postojanje sitnog posjeda, dakle, osnovna je specifičnost koja usporava razvoj poljoprivrede.

Marx ističe da u uvjetima gdje prevladava sitna parcelna svojina apsolutna renta ne postoji i da najlošije zemljište ne osigurava rentu. Apsolutna renta pretpostavlja realizaciju suviška vrijednosti proizvoda iznad njegove cijene proizvodnje ili monopolsku cijenu koja je iznad vrijednosti proizvoda. Ali budući da je u uvjetima sitne parcelne svojine poljoprivreda pretežno naturalnog, a djelomično robnog karaktera, gdje je zemljište neophodni uvjet rada za većinu stanovništva, tržišna cijena proizvoda stajat će u pravilu ispod proizvodne cijene. Osnovni uzrok je u niskoj proizvodnosti rada. Motiv za obradu zemljišta nije prosječni profit kapitala, ukoliko je seljak sitni kapitalista, niti neka renta ukoliko je zemljovlasnik.

Kao apsolutna granica za njega je jedino najamnina koju ostvaruje po odbitku troškova proizvodnje. On će svoju zemlju obrađivati sve dotle, dokle mu god cijena proizvoda bude pokrivala najamninu. Da bi seljak obrađivao svoju zemlju nije potrebno kao u razvijenom kapitalističkom

* K. Marx, »Kapital« — »Kultura«, Beograd 1961.

* V. I. Lenjin: Izabrana djela — »Kultura«, 1969. — Beograd.

načinu proizvodnje da se tržišna cijena poljoprivrednog proizvoda poveća do te mjere da osigura profit, a pogotovu neki suvišak iznad njega u obliku rente. Marx naglašava da jedan dio viška rada seljaka koji rade pod najnepovoljnijim uvjetima poklanja društvu besplatno i ne ulazi u obračunavanje cijene proizvodnje. Niža cijena je rezultat siromaštva proizvođača, a nikako proizvodnost njihovog rada.

U uvjetima sitne parcelne svojine učvršćuje se pogrešno uvjerenje da zemlja ima vrijednost i da zbog toga ulazi kao kapital u cijenu proizvodnje, baš kao neko sredstvo rada ili reprodukcioni materijal. Plasman kapitala za kupnju zemlje smanjuje opseg sredstava za proizvodnju i zato sužava ekonomsku osnovicu reprodukcije. To predstavlja kočnicu razvitka poljoprivrede i protivrječi kapitalističkom načinu proizvodnje. Ako pri danoj zemljišnoj renti cijenu zemlje regulira kamatna stopa, onda je cijena zemlje visoka kad je ova niska i obratno. To je vidljivo iz slijedećih formula:

$$R = \frac{KS \times PC}{100}$$

$$PC = \frac{R \cdot 100}{KS}$$

PC = prod. cijena zemljišta

KS = kamatna stopa

R = renta

Cijena zemljišta je kapitalizirana renta. Međutim, budući da je za seljaka svojina neophodan uvjet života i rada, cijenu zemlje podiže nezavisno od kamatne stope, porast tražnje. Tako se ona može popeti do razine da onemogući samu proizvodnju.

Bitna razlika između sitnog proizvođača i kapitaliste je u tome što on, kupujući zemlju, kupuje životne uvjete bez kojih se ne može održati kao robni proizvođač. Kapitalista će ulagati kapital u kupovinu zemlje tek onda ako mu zemljište može osigurati toliku rentu, koja bi odgovarala kamati na uloženi kapital; a organizirat će proizvodnju samo ako se tržišna cijena poljoprivrednih proizvoda popne iznad cijene proizvodnje toliko da osigurava prosječni profit i zemljišnu rentu. Za kapitalistu je zemljište samo objekt ulaganja kapitala, objekt kojeg on koristi samo onda ako putem njega kapital donosi odgovarajući profit i ekstra profit (rentu).

Procesi u kapitalističkim zemljama idu sve više u pravcu horizontalne, a posebno vertikalne koncentracije zemljišta, kapitala i prehrambene industrije, što prati jaka socijalna diferencijacija sa sve nepovoljnijim posljedicama po sitnog proizvođača. Poljoprivredna proizvodnja dolazi u funkciju financijskog kapitala, koji putem snažnih integracionih cjelina ugovora proizvodnju i sve više odvajaju sitne proizvođače od tržišta. Oni

sve više gube ekonomsku samostalnost. Uključeni su u lanac društvene podjele rada i tako zavisni od uvjeta koje diktiraju krupni sistemi. Cijene poljoprivrednih proizvoda se uvijek fiksno ugovaraju i neprestano smanjuju. Time se pogoršava ekonomski položaj farmera. Racionalizaciju vertikalnog procesa proizvodnje, dorade, prerade i prometa ne uživa farmer — primarni proizvođač, nego organizator i nosilac integracije — prehrambena industrija i trgovina. Na taj način se zahvata renta primarnih proizvođača, koji su u stanju obnavljati proces proizvodnje, iako samo u opsegu proste reprodukcije. Kad se više nisu u stanju održati u sistemu kapitalističke konkurencije, oni prelaze u najamne radnike. S druge strane suvremena tehnika i tehnologija pretpostavljaju sve veći stupanj centralizacije zemljišta i koncentracije kapitala.

Kako se manifestira diferencijalna renta na sitnom individualnom gospodarstvu? Budući da diferencijalna renta predstavlja razliku između nižih individualnih i viših društvenih troškova proizvodnje sitni proizvođač baš kao i krupni može imati plodnije zemljište ili zemljište bliže tržištu. Čak i onda ako uspijeva pokrivati troškove proizvodnje i ostvarivati najamninu, ili možda i manje od toga, on će ipak relativno bolje prolaziti od onog sitnog proizvođača čije je zemljište lošije ili udaljenije od tržišta.

Privatna svojina omogućava autarhiju koju ne može razbiti sama poljoprivreda nego isključivo industrija. Zbog toga je normalno da se industrija brže razvija. To je uvjet za brži razvoj poljoprivrede.

Govoreći o privatnom vlasništvu Marx je isticao da ono nije neophodan uvjet za kapitalistički način proizvodnje i predviđao je prijelaz na društveno vlasništvo već u fazi razvoja kapitalizma. On nije obrađivao puteve i načine likvidacije sitne robne proizvodnje u uvjetima kad radnička klasa zauzima vlast. Ta pitanja praktične agrarne politike razradili su kasnije Engels, Lenjin i Kautsky.

V. Bakarić u studiji »Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi« objašnjava stavove Marxa o potrebi ukidanja zemljišnog vlasništva već u fazi razvoja kapitalizma. Drugo je pitanje, međutim, da li za to postoje društveni preduvjeti i kakvi su odnosi snaga u datom društvu.*

Lenjin je najbolje uočio te društveno-ekonomske uvjete u ruskom selu. Zaostajanje razvoja poljoprivrede i zadržavanje feudalnih odnosa nisu omogućili teritorijaliziranje buržoazije na ruskom selu. Zbog toga se ruski seljak nije morao bojati proleterskog napada, jer i sâm nije bio zemljišni vlasnik.

Lenjin ističe da nacionalizacija zemlje predstavlja isključivo mjeru buržoaske revolucije. Ona ubrzava razvoj proizvodnih snaga u kapitalizmu i

* V. Bakarić ističe dvije (po Marxu i Lenjinu) osnovne smetnje za ostvarenje nacionalizacije u fazi kapitalizma. Prvo: buržoaziji nedostaje hrabrosti da napadne privatno vlasništvo na zemlju, jer bi taj napad mogao izazvati isti takav napad na bilo koji oblik vlasništva uopće, što bi moglo izazvati socijalističku revoluciju. Drugo: buržoazija je u širokim razmjerima »sebe teritorijalizirala« na zemljištu. Ona je postala vlasnik zemljišta i zbog toga je prestala biti pobornik nacionalizacije. »Obje se ove smetnje dadu ukloniti, općenito govoreći, samo u epohi kapitalizma u začetku, a ne završetku, u epohi buržoaske revolucije, a ne uočiti socijalističke...« (Lenjin — »Agrarni program socijal-demokracije u prvoj ruskoj revoluciji 1905—1907« — citat iz studije V. Bakarića).

time olakšava prijelaz u socijalizam. Međutim, ona sama po sebi ne znači socijalističku mjeru.

Marx je jasno lučio pristup nacionalizaciji u razvijenoj i nerazvijenoj kapitalističkoj poljoprivredi. Tako je tadašnja Francuska, gdje prevladava sitni zemljišni posjed, nepogodna za nacionalizaciju zemljišta. Ovisnost seljaka o komadiću zemljišta kao neophodnom uvjetu egzistencije čini da ne postoje socijalni ni ekonomski uvjeti za nacionalizaciju. Socijalni zato jer su sami seljaci protivnici nacionalizacije, a ekonomski što i dalje ostaje proizvodnja sitnog posjeda, koja koči razvoj proizvodnih snaga u poljoprivredi.

Sasvim drugačije Marx misli o nacionalizaciji zemljišta u Engleskoj. Svjestan da postoji neraspoloženje buržoazije da to rješava, on predviđa da to mora učiniti proletarijat u interesu bržeg razvoja proizvodnih snaga.

Budući da je u tadašnjoj Evropi ipak prevladavao sitni zemljišni posjed, trebalo je definirati stavove o budućnosti njegovog preobražaja. Marx je u osnovi i taj problem objasnio, a detaljnije su ga razrađivali Engels, Kautsky i Lenjin. Svugdje tamo gdje je dominantna sitna parcelna svojina, proletarijat mora poduzimati takve mjere koje seljacima poboljšavaju položaj i pridobijaju ga uz revoluciju, ali koje u svojoj osnovi odobravaju prijelaz na društveno vlasništvo. Seljaka ne treba zbunjivati teorijama o ukidanju vlasništva. To je moguće samo tamo gdje je seljak istisnut kao sitni vlasnik i gdje je već postao najamni radnik.

Engels je posebno iznosio i razrađivao stavove prema seljaštvu. On je isticao da je sitni posjed neodrživ i da socijalističke partije to moraju jasno kazati seljacima, jer krupna kapitalistička proizvodnja potiskuje zastarjeli način proizvodnje. Zbog toga je osnovni zadatak u tome da sitno gospodarstvo prevedemo u zadrugni oblik. Engels je pod pojmom zadruge podrazumijevao različite oblike udruživanja poljoprivrednih proizvođača i to samo na dobrovoljnoj osnovi.

Dok je Engels za sitna i srednja gospodarstva vidio izlaze u udruživanju, za krupne zemljoposjednike je jedino rješenje nalazio u eksproprijaciji (jednako kao i za tvorničare u industriji). Načini i putovi socijalističkog preobražaja sela, isticao je Engels, zavise od stupnja razvijenosti proizvodnih snaga i izvršene podjele rada.

Lenjin je posebno isticao složenost prijelaza sitne parcelne svojine na pravac razvitka socijalističkih društvenih odnosa. Taj prijelaz u većini kapitalističkih zemalja proleterska vlast mora provoditi veoma postupno i obazrivo, a put je utoliko duži i složeniji, ukoliko je zemlja zaostaliya. Svako seljačko gospodarstvo tada čini samostalnu i odvojenu privrednu jedinicu. Ono predstavlja kočnicu svakog progresu, ali njegova transformacija ne može biti laka i brza. Zbog toga se Lenjin zalagao za postupnost u podružljavanju i to u opsegu koji omogućava opći privredni razvitak. Zadruga je, smatrao je on, najprihvatljivija organizacija za ostvarenje tog preobražaja, ali ne zadruga koja bi se formirala dekretom, nego zadruga kao najpogodniji oblik za same poljoprivredne proizvođače.

Dakle, i Engels i Lenjin ne zagovaraju prerastanje sitnog individualnog vlasništva u društveno putem nacionalizacije zemlje, nego samo putovima postupnog i dobrovoljnog udruživanja, zasnovanog na ekonomskom interesu samih poljoprivrednih proizvođača. Nov oblik svojine ne mora biti povezan sa novim načinom proizvodnje, što znači da državno vlasništvo može egzistirati i u kapitalizmu i obratno, privatno vlasništvo u socijalizmu. A cilj socijalističke revolucije nije ukidanje privatne svojine, nego ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje. A to nadalje znači, da se razvojem socijalističkih odnosa stvaraju uvjeti za postupno podruživanje, a ne ukidanje privatne svojine. To ne može biti mjera nego proces, povezan s razvojem proizvodnih snaga u društvu. To može biti mjera samo onda ako znači sredstvo za ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje. Renta i vlasništvo nisu glavna zapreka daljnjem socijalističkom razvitku, nego su to postojeći društveno-ekonomski odnosi.

3. ZEMLJIŠNA RENTA U SAMOUPRAVNOM SOCIJALIZMU KAO FAKTOR RAZVOJA I UDRUŽIVANJA

3.1. Osnovi zemljišne rente u društvenom sektoru poljoprivrede

Bez temeljitog poznavanja Marxove teorije zemljišne rente bilo bi nemoguće istraživati pojedina pitanja zemljišne rente u socijalizmu. Bez obzira što je Marx u sasvim drugačijim društveno-ekonomskim odnosima postavio teoriju zemljišne rente, činjenica je da ona nije ostala apstraktna mogućnost, nego je postala ekonomski zakon u kapitalizmu, kao i drugi ekonomski zakoni koje je Marx postavio. Ekonomski zakoni proizlaze iz prirode društveno-ekonomskih odnosa. U socijalizmu također djeluju ekonomski zakoni, jer je i socijalizam kao prijelazna faza novog društva — komunizam, društvo razvijene robne proizvodnje. Renta je proizvod društva razvijene robne proizvodnje, predstavlja dio viška vrijednosti i može se sagledati i analizirati na osnovi teoretskog modela i ekonomske zakonitosti koju je utvrdio Marx.*

Oblici u kojima se renta pojavljuje historijski su promjenljivi. Konstanta je u tome da je renta dio dohotka (dio viška vrijednosti) koji nije rezultat rada i da taj dio dohotka može ostvariti vlasnik ili korisnik zemljišta. U uvjetima razvoja društvenog vlasništva u društvenom sektoru poljoprivrede, taj dio dohotka, kao uostalom i cjelokupni dohodak, realizira osnovna organizacija udruženog rada.

Istaknuta su dva osnovna činioca koji determiniraju zemljišnu rentu: robna proizvodnja i zemljišno vlasništvo. Jednu od zakonitosti robne proizvodnje predstavlja postojanje zemljišne rente.

* Ivan Vrančić u studiji »Teoretske pretpostavke zemljišne rente, poljoprivredne i nepoljoprivredne u socijalizmu«, u izdanju Ekonomskog instituta Zagreb (1978) ističe da nije potrebna nikakva nova teorija zemljišne rente. No, to ne znači da nema velikih problema i teškoća u aplikaciji Marxove teorije na konkretne uvjete socijalističkog samoupravnog društva, posebno zbog toga što statistika ne daje odgovarajuću analitičku osnovu sa svim elementima koji su relevantni za konstituiranje zemljišne rente.

Rentu ne proizvodi zemljišno vlasništvo. Ono samo određuje onog privatnog, državnog ili društvenog činioca koji je u određenom obliku i vrijednosnom izrazu prisvaja.

Kao što je prije istaknuto, Marx je dozvoljavao da već u kapitalizmu zemljišnu rentu prisvaja država, umjesto privatnog vlasnika. Renta već u kapitalizmu može predstavljati ekonomski izraz neprivatnog (državnog) vlasništva.

Razvitkom socijalističkih samoupravnih odnosa nastaje i reproducira se društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i zemljištem. Na osnovi Ustava i ZUR-a radnici u OOUR-ima postaju nosioci cjelokupnog dohotka i gospodari uvjeta i rezultata svoga ukupnog tekućeg i minulog rada. Time se omogućava razrješavanje jedne od osnovnih protivrječnosti socijalizma: odnos između radnika i nosioca ekonomsko-političke moći.

Državno-vlasnički monopol bio je dužan samo u fazi »eksproporcija eksproprijatora« i ne može biti trajan oblik društvene svojine. To je društveno-ekonomski odnos u kojem se rad nalazi u jednim, a sredstva u drugim rukama, što je karakteristika prethodnih društveno-ekonomskih formacija.

Društvena svojina je u osnovi drugačiji sistem odnosa između radnika koji se izražava u procesu rada društvenim sredstvima. To je pravo ali istodobno i odgovornost radnika da to pravo ostvaruje ravnopravno s drugim radnicima u udruženom radu.*

Razvoj društveno-ekonomskih odnosa na osnovama društvenog vlasništva je otvoren proces u samoupravnom socijalizmu, proces koji znači prevladavanje svih oblika svojinskog monopola, bez obzira da li se radi o monopolu pojedinca, grupa, OOUR-a radnih organizacija ili o državnom monopolu.

Prema Ustavu i ZUR-u radnici u OOUR-ima u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti udružuju slobodno svoj rad i sredstva s ostalim radnicima i planiraju cjelokupan proces društvene reprodukcije na osnovama samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja.

U društvu svojinskog monopola sredstva neprekidno cirkuliraju i koncentriraju se u vrhovima privrede i države, koji postaju centri vlasti društvenih sredstava i monopoli ekonomske i političke moći. Nasuprot tome, u uvjetima društvenog vlasništva, svaki dohodak, bez obzira gdje se realizira, uvijek je dohodak radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, s kojima oni slobodno upravljaju i kojeg raspoređuju za proširenje materijalne osnove rada, opću i zajedničku, te osobnu potrošnju.

Međutim, ukupan dohodak OOUR-a nije rezultat rada samo tog OOUR-a, nego je dijelom i rezultat rada drugih radnika, bez kojih OOUR kao osnova ekonomskog sistema ne može izolirano egzistirati. Osim toga, dohodak se na osnovu ekonomskih zakona robne proizvodnje realizira na tržištu, što je uvjet da se realizira i zemljišna renta.

* Vidi: Pravci razvoja socijalističke samoupravne demokracije — E. Kardelj

Osnovna organizacija udruženog rada poljoprivrede predstavlja okvir u kojem se renta realizira.

Renta kao dohodovna kategorija u društvenom sektoru poljoprivrede ne može biti svojinska kategorija, kao što to ne može biti ni sam dohodak. Nju ne može prisvajati ni pojedinac, ni grupa, ni OOUR, ni država. Nju moraju prisvajati udruženi radnici i to samo kao sredstva za proširenje materijalne osnove rada. To je cilj kome se teži. Budući da je to u tijesnoj povezanosti s izgradnjom sistema udruženog rada, proizlazi da je renta kao dohodovna kategorija u društvenom vlasništvu problem koji se ne može brzo razriješiti. On će se postupno razrješavati, baš kao što je i izgradnja sistema udruženog rada postupan i dugoročan proces u samoupravnom socijalizmu.

Višak rada kao element klasnog odnosa prestaje postojati, jer njime kao dijelom ukupne vrijednosti raspolažu radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Međutim, dokle se god u praksi zadržavaju elementi monopolnog i grupno vlasničkog ponašanja, zemljišna renta, kao dio dohotka, dolazi će u funkciju takvog svojinskog monopola, a ne u funkciju razvoja osnovnih organizacija udruženog rada.

Iako se u socijalizmu i kapitalizmu renta pojavljuje na osnovi zakonitosti robne proizvodnje, ona u samoupravnom socijalizmu poprima društveni karakter, a u kapitalizmu vlasnički. Otuda proizlaze suštinske razlike između samoupravnog socijalizma i svakog društva svojinskog monopola.

Zemljišno vlasništvo, bez obzira, o kom obliku vlasništva se radi je determinirajući faktor zemljišne rente. Zemljište kao osnovno sredstvo i osnovni uvjet proizvodnje prostorno je ograničeno. Iz takve ograničenosti proizlazi mogućnost da vlasnik ili korisnik zemljišta postaje monopolista, koji zbog toga što je proizvodnja potrebna i nužna da bi zadovoljila društvene potrebe, prisvaja i dio viška vrijednosti koji nije rezultat rada nego proizlazi upravo iz te monopolizirane ograničenosti određenog oblika zemljišnog vlasništva.

Bez obzira na neprestani rast proizvodnosti rada u poljoprivredi, zemljište se ne pojavljuje kao suvišno i nepotrebno. Čak šta više, razvojem privrede i izgradnjom različitih objekata i saobraćajnica ono se prostorno neprekidno smanjuje. Uz ograničenost zemljišta, različita zemljišta su i različito plodna i različito udaljena od tržišta. Iz različite plodnosti proizlaze i različiti troškovi proizvodnje i prinosi, što predstavlja osnovu diferencijalne rente. Smanjeni troškovi transporta i organizacije snabdjevanja u nekim područjima također predstavljaju osnovu te rente.

Međutim, bez obzira na društveni karakter dohotka i rente, činjenica je da se u našoj praksi još uvijek ne pristupa kvantifikaciji i usmjeravanju zemljišne rente i pored odredaba Ustava i ZUR-a.

U ZUR-u stoji (član 124): »dio dohotka koji je rezultat iznimnih pogodnosti koristi se za razvoj osnovne i druge organizacije udruženog rada u kojoj je ostvaren, ako zakonom nije određeno da se ko-

risti za razvoj materijalne osnove udruženog rada u općini i republici odnosno autonomnoj pokrajini.

Radnici u osnovnim organizacijama koji su rad i sredstva udružili u radnu organizaciju ili složenu organizaciju mogu samoupravnim sporazumom o osnovama plana ili drugim samoupravnim sporazumom predvidjeti da se dio dohotka koj je rezultat iznimnih pogodnosti, a kojim samostalno raspolažu, u cjelini ili dijelom unosi u fond zajedničkih rezervi ili na drugi način zajednički koristi za razvoj tih organizacija.

Pored robne proizvodnje zemljišnog vlasništva, slijedeći bitan uvjet zemljišne rente i u socijalizmu proizlazi iz relativnog zaostajanja poljoprivrede za ostalom privredom. Prije je istaknuto da je to bitan preduvjet postojanja apsolutne rente. Marx je ukazao i na mogućnost iščezavanja apsolutne rente i to već u razvijenom kapitalizmu. Razvoj proizvodnih snaga, tehnike i tehnologije i u poljoprivredi čini bitno drugačije odnose u organskom sastavu sredstava. Organski sastav sredstava u poljoprivredi izjednačava se s organskim sastavom sredstava u ostaloj privredi, što ukazuje da je značaj apsolutne rente sve manji. Apsolutna renta ima tendenciju iščezavanja i to bez obzira da li se radi o privatnom, državnom ili društvenom vlasništvu. Budući da je apsolutna renta sastavni dio cijene, osnovni generator njenog nestajanja i ujedno relativnog sniženja cijena poljoprivrednih proizvoda je proizvodnost rada. Od povećanja proizvodnosti rada zavisi najviše kako će brzo nestajati apsolutna zemljišna renta.

Ako za apsolutnu rentu vrijedi pravilo da je njezin uzročnik vlasništvo, a osnovni izvor organski sastav sredstava to još ne znači da se u uvjetima postojanja društvenog ili državnog vlasništva, kad je organski sastav sredstava u poljoprivredi i ostaloj privredi izjednačen, ne pojavljuje apsolutna renta. Osnovni uzrok još uvijek postoji. Zemljište je ipak ograničeno, a njime upravljaju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Tendencije monopolnog ponašanja u odnosu na zemljište postaje na razini osnovne i radne organizacije, a to znači da uzrok apsolutne rente realno postoji. Takve monopolne tendencije usporavaju brži rast proizvodnosti rada.

Ako za apsolutnu rentu vrijedi pravilo da je njezin uzročnik vlasništvo, a osnovni izvor organski sastav sredstava to još ne znači da se u uvjetima postojanja društvenog ili državnog vlasništva, kad je organski sastav sredstava u poljoprivredi i ostaloj privredi izjednačen, ne pojavljuje apsolutna renta. Osnovni uzrok još uvijek postoji. Zemljište je ipak ograničeno, a njime upravljaju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Tendencije monopolnog ponašanja u odnosu na zemljište postoje na razini osnovne i radne organizacije, a to znači da uzrok apsolutne rente realno postoji. Takve monopolne tendencije usporavaju brži rast proizvodnosti rada.

Bez obzira na rast proizvodnje, proizvodnosti rada i dohotka u poljoprivredi i prehrambenoj industriji, činjenica je da postoje realne mogućnosti za znatno ubrzanijim tempom rasta proizvodnosti rada. Proizvodnost rada ne može se izražavati samo na bazi živog, nego ukupno uloženog rada. To znači da se proizvodnost rada povećava samo ako se ukupno uloženi

rad smanjuje. U stalnom razvitku proizvodnih snaga normalan je proces, da se brzo smanjuje učešće živog, a povećava učešće minulog rada u proizvodu. Međutim, da bi se povećala proizvodnost rada u poljoprivredi, smanjenje živog rada mora se odvijati brže od povećanja minulog. Karakteristično je za našu društvenu poljoprivredu da se to nije ostvarivalo. Paralelno uz mehanizaciju procesa rada nije se smanjivao broj radnika, što je osnovni uzrok da postoje značajni tehnološki viškovi ljudskog rada i to od razine OOUR-a, preko radnih i složenih organizacija do poslovnih zajednica. Procjenjuje se da društveni sektor poljoprivrede samo u Slavoniji i Baranji ima oko 14.000 nepotrebno zaposlenih radnika. Pokušaji da se ostvari veća zaposlenost i proizvodnost rada samo u okvirima poljoprivrede nisu mogli dati očekivane rezultate. Nedostajalo je šire društvene aktivnosti na iniciranje i realizaciji programa razvoja ostalih privrednih djelatnosti za koje bi OOUR-i poljoprivrede trebali imati interesa i na osnovi tog trajnijeg interesa i udruživati sredstva.

Sve neracionalnosti i nisku proizvodnost rada kompenzira dio dohotka koji nije rezultat rada, nego monopolnog položaja u odnosu na ograničeno zemljište. Taj dio dohotka se ne utvrđuje, te se raspoređuje za osobne dohotke i zajedničku potrošnju. U tom slučaju osobni dohoci dobrim dijelom nisu rezultat rada pa i ne mogu povratno djelovati na povećanje proizvodnosti rada. A upravo od nivoa proizvodnosti rada u poljoprivredi zavisi da li će i kada će nestati apsolutna zemljišna renta.

3.2. Zemljišna renta u individualnom sektoru poljoprivrede

Već prethodno je istaknuto da je cijena zemljišta kapitalizirana zemljišna renta. Također je bilo riječi o tome, kako se zemljišna renta ostvaruje u uvjetima postojanja sitnog individualnog vlasništva. Budući da je za seljaka vlasništvo zemljišta bilo neophodan uvjet života i rada, na cijenu zemljišta je utjecao porast tražnje za poljoprivrednim zemljištem. Tako je cijena zemljišta mogla rasti sve dotle da onemogući samu proizvodnju. Seljak je kupujući zemlju kupovao životni prostor i životne uvjete bez kojih se prirodnoj poljoprivredi nije moglo živjeti. Naravno da je to vrijeme prošlo i da se više ne može govoriti o seljaku kao dominantnoj strukturi stanovništva. Budući da je zemljište sve manje uvjet egzistencije i dohotka stanovništva, sve manje se pojavljuje interes za kupnju zemljišta, čime se smanjuje cijena zemljišta pa tako i zemljišna renta kao sastavni dio cijene. Naravno, to vrijedi za poljoprivredne rajone, a nikako za blizinu gradova, turističkih područja gdje se cijena zemljišta i zemljišna renta drugačije formira. Ova tendencija je vrlo značajna za praktičnu realizaciju udruživanja rada i sredstava na selu i prevladavanje sitne agrarne strukture.

Prevladavati postojeću agrarnu strukturu i otvarati proces udruživanja zemljišta moguće je ako se ostvaruju dvije pretpostavke:

- visokoproduktivna proizvodnja u OOUR-ima društvenog sektora ili zadružnim organizacijama,
- definiraju društveno-ekonomske mjere zemljišne politike.

Praktične mjere za realizaciju programa udruživanja zemljišta još nismo počeli razrađivati, jer ni koncepcija zemljišne politike, osim u svojim načelnim opredjeljenjima (podruštvljavanje, udruživanje), još nije razrađena.

Još uvijek se smatra da otkup zemljišta predstavlja bitnu mjeru u realizaciji zemljišne politike. Zanimljivo je se pritom osnovna misao da se kupnjom zemljišta smanjuje opseg sredstava za proizvodnju i tako sužava ekonomska osnovica reprodukcije. S druge strane kupovina zemlje povećava tražnju i djeluje na rast cijena zemljišta. Budući da to znači i porast zemljišne rente, jasno je da se formiranjem otkupa, zemljište sve teže može podruštvljavati, ali isto tako i udruživati.

Zadržavajući rentu u ekonomski opravdanim okvirima s jedne strane, a povećanjem proizvodnosti rada i dohotka s druge strane, moguće je ostvariti pretpostavke za udruživanje zemljišta. Forsiranjem otkupa sve više se smanjuje mogućnost udruživanja zemljišta. To znači da samo u iznimnim okolnostima, otkup zemlje može biti jedna od mjera zemljišne politike.

Mnoge teškoće proizlaze također iz pogrešnog shvaćanja da je osnovni zadatak socijalističke transformacije individualne poljoprivrede, osposobljavanje i zaokruživanje pojedinih individualnih gospodarstava. Zadrružne organizacije bi po tom shvaćanju trebale biti u funkciji takvog koncepta unapređivanja i razvoja poljoprivrede. Ovaj pristup nudi ekonomsku i socijalnu diferencijaciju na selu, koja se neprestano odvija u kapitalizmu. Intenzifikacija na individualnom gospodarstvu, čija je veličina u okviru zemljišnog maksimuma, ne može dati neke rezultate, jer se sukobljava s razvojem proizvodnih snaga i proizvodnosti rada. Veličina gospodarstva i u kapitalizmu je u stalnom zaostatku za razvitkom proizvodnih snaga i predstavlja kočnicu bržeg razvitka poljoprivrede. To znači da daljnji industrijski razvoj i u poljoprivredi traži promjene u postojećoj agrarnoj strukturi. Produktivnijim sredstvima rada treba prilagođavati agrarnu strukturu i tako omogućavati brži porast proizvodnosti rada, a nikako postojećoj sitnoj agrarnoj strukturi gospodarstava prilagođavati tehničko-tehnološka sredstva i procese. Ne smije onda biti osnovno opredjeljenje u zadrružnim i drugim organizacijama da se društvena sredstva investiraju u individualna gospodarstva na osnovi kreditnih odnosa. Društvena sredstva treba prvenstveno usmjeravati u programe udruživanja individualnih i društvenih sredstava na principima zajedničkog ulaganja, tako da se iz tog odnosa razvija zajednička proizvodnja i dohodak, koje se raspoređuje prema uložnim sredstvima i radu. Zbog toga je bitno da se u programima komasacija i uređenja zemljišta izrađuju konkretni planovi i projekti proizvodnje zasnovani na zajedničkim ulaganjima i udruživanju poljoprivrednika. Takvi projekti moraju akceptirati visoku proizvodnost rada i dohodak, kao i pitanja proizvodnje, investicija, plasmana, raspodjele dohotka i učešće poljoprivrednika u dohotku. Pri tome se i udruživanjem zemljišta ostvaruje dio dohotka koji odgovara zemljišnoj renti. Zemljišna renta u tom slučaju može postati faktor udruživanja zemljišta. Naravno uz dvije osnovne pretpostavke: visoku proizvodnost rada OOUR-a društvenog sektora poljo-

privrede i brži razvoj industrijskih djelatnosti na selu. Pored toga potrebno je i pravno regulirati način ostvarivanje dijela dohotka koji proizlazi iz udruživanja zemljišta, kao i položaj subjekata u ostvarivanju zajedničke proizvodnje i zajedničkog dohotka.

L I T E R A T U R A

1. **Marx K.:** — Kapital — Kultura, Beograd 1961.
2. **Lenjin V. I.:** — Izabrana djela — Kultura, Beograd 1960.
3. **Kautsky K.:** — Agrarno pitanje — Kultura, Beograd 1953.
4. **Bakarić V.:** — O suvremenim procesima u poljoprivredi »Glas«, Banja Luka 1967.
5. **Kardelj E.:** — Nek problemi socijalističke politike na selu — »Glas«, Banja Luka 1967.
6. **Dimković B.:** — Selo na prekretnici — Radnički univerzitet »Veljko Vlahović« — Subotica 1975.
7. **Milenković V. — Hubeni M.:** — Razvoj poljoprivrede u svijetu —
8. **Grupa autora** — Problemi rente kao dohodovne kategorije u socijalizmu
9. **Stojanović R.:** — Zemljišna renta i njeni razni oblici Rad, Beograd 1952.
10. **Štancl B., Marković P., Jurković J., Radovanović B.:** — Interna skripta postdiplomskog studija iz Ekonomike poljoprivrede — Zagreb 1973.
11. **Mataga Ž.:** — Prilog izučavanju društveno-ekonomskih osnova agrarnog pitanja — Agronomski glasnik 5—6 g. 1978.